

**КАТЕГОРІЯ “ОБОВ’ЯЗОК”
У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ВИХОВАННЯ А.С. МАКАРЕНКА**

У статті проведено аналіз педагогічної спадщини А.С. Макаренка в контексті визначення розуміння ним понять “обов’язок” та “професійний обов’язок педагога”. Визначено можливості творчого використання авторських положень у процесі формування почуття обов’язку у майбутніх педагогів.

Ключові слова: обов’язок, аксіологічний потенціал, особистість.

Творчість А.С. Макаренка з кожним роком привертає все більшу увагу широкого кола науковців. І це не випадково. Адже розроблена ним педагогічна концепція збагатила сучасну науку новаторськими ідеями та положеннями, зробила значний внесок у теорію і практику освіти та виховання. Педагогіка А.С. Макаренка – це педагогіка колективної й індивідуальної дії, педагогіка боротьби і гармонії: боротьби з пережитками егоїзму, анархії; гармонії суспільного й особистого, свободи та необхідності, ініціативи й дисципліни [2, с. 10].

Працюючи для сьогодення, А.С. Макаренко разом з тим дивився й у майбутнє, розробляв проблеми педагогічної теорії, що далеко випередили його час. Тому природно, що діячі педагогічної теорії та практичні працівники, вирішуючи сучасні завдання виховання, звертаються до його праць. Вони допомагають глибше зрозуміти такі складні питання, як виховання потреб, підготовка молоді до участі в суспільному житті, трудове виховання та багато інших. На наш погляд, вивчення педагогічного досвіду А.С. Макаренка є актуальним та необхідним і при дослідженні проблеми розвитку аксіологічного потенціалу майбутніх педагогів, і, перш за все, такого його компонента, як обов’язок.¹

Мета статті – провести аналіз педагогічної спадщини А.С. Макаренка, визначити його розуміння понять “обов’язок” та “професійний обов’язок педагога”; з’ясувати можливості творчого використання авторських положень у процесі формування почуття обов’язку в майбутніх педагогів.

А.С. Макаренко не встиг написати курсу педагогіки, де повністю та систематично були б викладені всі його теоретичні висновки, узагальнення і рекомендації, його життєвий шлях обірвався занадто рано. Але вони містяться в його художніх творах, публіцистичних виступах, методичних розробках. Ці різні за жанром твори є внутрішньо поєднаними між собою та становлять певну систему. Як зазначає В.М. Коротов, “педагогічна система А.С. Макаренка – це оригінальна, складна, цілісна і динамічна сукупність ідей і практичних рішень, котрі втілені в його педагогічному досвіді, творах та виявлені дослідниками у процесі вивчення й творчого використання його спадщини” [5, с. 26–27].

У науковій спадщині А.С. Макаренка представлені проблеми методології педагогіки, методики виховання, техніки педагогічної дії. Але багато значущих проблем видатним вченим були тільки окреслені. До таких належить і проблема обов’язку педагога. Слід зазначити, що спеціальної праці, присвяченої обов’язку педагога, у А.С. Макаренка немає. Але у своїх статтях і книгах він торкається

різних аспектів цієї проблеми, що дає підстави для спроби представити його погляди у вигляді цілісної концепції.

Видатний педагог А.С. Макаренко визначав обов'язок як необхідну, морально обов'язкову, абсолютно реальну категорію, що має ту залізну логічність, яка може формуватися тільки із здорових й реальних, не небесних, а земних, не ідеалістичних, а матеріалістичних людських інтересів. Отже, суспільний обов'язок, на думку автора, є функцією суспільного інтересу [3, с. 81].

Тому зміст виховної роботи А.С. Макаренко насамперед вбачав у відборі та вихованні людських потреб та інтересів, у приведенні їх до тієї моральної висоти, яка може спонукати людину до боротьби за подальше вдосконалення.

Уся теорія виховання А.С. Макаренка, і зокрема теорія виховання обов'язку, ґрунтується переважно на вихованні особистості в колективі і через колектив. Він підкреслював, що “колектив є вихователем особистості, а отже, завдання нашого виховання зводиться до того, щоб виховати колективіста” [3, с. 173]. У контексті цього положення вчений-педагог розкриває і суть морально виправданої потреби як потреби колективіста, тобто людини, пов'язаної зі своїм колективом єдиною метою руху, єдністю боротьби, живим і безперечним відчуттям свого обов'язку перед суспільством. “Потреба у нас є рідна сестра зобов'язання, обов'язку, здібностей, це прояв інтересів не споживача суспільних благ, а діяча, творця цих благ” [3, с. 80].

Обов'язок перед країною, перед суспільством, перед людством може витікати, на думку автора, тільки з глибокого, свідомого і водночас кровного почуття солідарності всіх членів суспільства, міцної переконаності в тому, що “ця солідарність – благо для всіх людей і у тому числі й для мене самого” [3, с. 80]. При цьому А.С. Макаренко звертає особливу увагу на те, що із солідарних інтересів виникає ідея обов'язку, але не завжди впливає його виконання. Так, відчуття обов'язку іноді суперечить випадковим інтересам особистості, що може призвести до ухилення від виконання свого обов'язку. Отже, солідарність інтересів і солідарність ідей ще не становлять етичного явища. Останнє настає тільки тоді, коли існує солідарність поведінки. Досвід солідарної поведінки і є справжнім об'єктом виховання [3, с. 81].

Моральні почуття (і, зокрема, почуття обов'язку) виникають як результат відповідно організованої власної діяльності особистості, практики її моральної поведінки, її реальних взаємостосунків з іншими людьми. При цьому мораль, на думку вченого, вимагає загального рівняння на найдосконалішу поведінку. А.С. Макаренко так формулює зміст досконалого виконання обов'язку: “Ми вимагаємо від нашого громадянина, щоб він кожен хвилину свого життя був готовий виконати свій обов'язок, не чекаючи розпорядження або наказу, щоб він володів ініціативою і творчою волею. Ми сподіваємося при цьому, що він робитиме тільки те, що є дійсно корисним і потрібним для нашого суспільства, для нашої країни, що в цій справі він не зупиниться перед жодними труднощами і перешкодами” [3, с. 110]. Вчений-педагог підкреслює, що саме у виконанні того, що, можливо, неприємно, але треба зробити, і виявляється високе усвідомлення свого обов'язку [4, с. 253].

А.С. Макаренко – прихильник активної педагогіки, що цілеспрямовано формує риси характеру. Він відкидав стихійність у педагогіці, схиляння перед “саморозвитком” індивіда, залишеного на самого себе. Педагог залучав вихова-

нців до системи розумно організованих внутрішньокolleктивних відносин. Організуючи їх активну діяльність, збагачуючи на цій основі досвід і знання вихованців, він докорінно змінював їх свідомість і поведінку. При цьому дійсним стимулом людського життя (у тому числі й поведінки), за твердженням А.С. Макаренка, виступає “завтрашня радість”, яка в педагогічній техніці є одним з найважливіших об’єктів роботи. Автор пояснює, що “спочатку потрібно організувати саму радість, викликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, потрібно наполегливо перетворювати прості види радості в більш складні та значущі. Тут проходить цікава лінія: від простого, примітивного задоволення до якнайглибшого усвідомлення відчуття обов’язку. При цьому чим ширшим є колектив, перспективи якого для людини вбачаються перспективами особистими, тим людина красивіша, вища. Отже, виховати людину – значить виховати у неї перспективні шляхи. Методика цієї роботи полягає в організації нових перспектив, у використанні вже існуючих, у поступовій заміні більш цінними” [3, с. 258].

Безумовно, така виховна робота вимагає і від педагога великої енергії, великої сили духу, більшої щирості, сміливості, сформованого почуття суспільного та професійного обов’язку. Педагог у системі А.С. Макаренка – це організатор, керуюча та справді центральна фігура. Однією з найважливіших професійно значущих якостей, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість педагога, є професійний (педагогічний) обов’язок [2, с. 101].

Професійний обов’язок педагога (як одна з основних цінностей професії педагога) перебуває в центрі вивчення педагогічної деонтології і тлумачиться як потреба, глибока переконаність педагога в необхідності дотримання певної лінії поведінки в його взаєминах з учасниками педагогічного процесу на основі системи вимог, усвідомлення зобов’язань перед своєю професією та суспільством. Специфіка поняття “професійний обов’язок педагога” полягає в тому, що в його змісті знайшли відображення моральні вимоги не тільки до характеру вчинків і відносин учителя у сфері педагогічної праці, а й особистих якостей педагога [1, с. 84].

Виконуючи свій професійний обов’язок, вчитель усвідомлює та реалізує ті високі моральні зобов’язання, які суспільство покладає на представників даної професії. На це звертає особливу увагу й А.С. Макаренко, слушно підкреслюючи, що “керуючись почуттям педагогічного (професійного) обов’язку, педагог завжди поспішає надати допомогу дітям і дорослим, всім, хто її потребує, в межах своїх прав і компетенцій, він вимогливий до себе, неухильно дотримуючись своєрідного кодексу педагогічної етики” [3, с. 245].

На відміну від професійних зобов’язань, обов’язок сприймається педагогом не як щось нав’язане ззовні, а як внутрішня потреба, глибока переконаність у необхідності визначених дій, необхідність дотримання певної лінії поведінки [1, с. 84–85]. При цьому чим глибше вчитель усвідомлює вимоги обов’язку, тим вільніше він може здійснювати вибір дій і вчинків.

У своїх міркуваннях щодо природи педагогічного обов’язку А.С. Макаренко зазначає, що його вищим проявом є самовідданість педагога. Саме в ній виявляється мотиваційно-ціннісне ставлення вчителя до праці. Педагог, який має цю якість, працює, не зважаючи на час, іноді навіть і на стан здоров’я. При цьому педагогічній системі А.С. Макаренка, духу і меті виховання є глибоко чужою

ідея жертвності вихователя, прославляння та естетизація його роботи “на знос” [6, с. 76–77]. “Обов’язок вихователя не вимагає ані альтруїзму, ані самопожертви. Материнське “самозречення”, “безрадісна жертвність” – один з проявів старого світу експлуатації, рабства і страждання” [3, с. 206].

Видатний вчений-педагог у своїх творах активно закликав до необхідності виховувати педагогів, а не тільки навчати. При цьому зміст виховання, перш за все, полягає в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, а потім в організації його спеціальних знань, умінь і навичок [3, с. 207]. Тому, на наш погляд, у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів необхідним є спонукання їх до морального самовдосконалення, що вимагає виховання в них культури почуттів. Для цього слід забезпечити можливість студентів переживати цінні з точки зору завдань виховання почуття: радість за успіх товариша, задоволення від виконаної праці, почуття обов’язку перед колективом за спільну справу. Ефективності цього процесу сприяє прийом, коли неприємні почуття пов’язуються з приємними. Зокрема, А.С. Макаренко доручав найбільш неприємну роботу кращим – як особливу довіру в тому, що робота буде виконана. Адже, він вважав, виховання міцної, загартованої людини, з розвинутим почуттям обов’язку передбачає і виховання здатності виконувати неприємну та нудну роботу, якщо це зумовлено інтересами колективу [4, с. 254].

Висновки. Вивчення та аналіз педагогічної спадщини А.С. Макаренка щодо проблеми обов’язку та професійного обов’язку педагога дають нам підстави стверджувати, що це актуальне питання займає в його теоретичній та практичній діяльності одне з провідних місць. У його працях міститься як аналіз окремих теоретичних питань, так і практичні рекомендації щодо шляхів вирішення зазначеної проблеми. Таким чином, творча спадщина А.С. Макаренка в цілому та його науково-практичний досвід формування та розвитку почуття обов’язку зокрема є актуальними для сучасної педагогічної теорії і практики та потребують подальшого дослідження та детального вивчення.

Список використаної літератури

1. Васильєва М.П. Основи педагогічної деонтології : навч. посіб. / М.П. Васильєва. – Х. : Нове слово, 2003. – С. 95–97.
2. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко : книга для учителя / И.Ф. Козлов. – М. : Просвещение, 1987. – 159 с.
3. Макаренко А.С. Воспитание гражданина / [сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова]. – М. : Просвещение, 1988. – 304 с.
4. Павлова М.П. Педагогическая система А.С. Макаренко / М.П. Павлова. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1965. – 324 с.
5. Развитие идей А.С. Макаренко в теории и методике воспитания / [под ред. В.М. Коротова]. – М. : Педагогика, 1989. – 320 с.
6. Фролов А.А. А.С. Макаренко: основы педагогической системы / А.А. Фролов. – Горький, 1990. – 116 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013.

Шеплякова И.О. Категория “долг” в педагогической теории воспитания А.С. Макаренко

В статье проводится анализ педагогического наследия А.С. Макаренко в контексте определения понимания им понятий “долг” и “профессиональный”

долг педагога". Определяются возможности творческого использования авторских положений в процессе формирования чувства долга у будущих педагогов.

Ключевые слова: долг, аксиологический потенциал, личность.

Sheplyakova I.O. Category of "debt" in the pedagogical theory of education A.S. Makarenko

In the article to be conducted analysis of pedagogical legacy of A.S. Makarenko in the context of decision of understanding by him concepts " duty". Possibilities of the creative use of author's positions are determined in the process of forming of call of duty at future teachers.

Key words: duty, axiological potential, personality.